

พระนิพนธ์ “เที่ยวตามทางรถไฟ” : ประวัติศาสตร์การท่องเที่ยวของเมืองไทย

อาทิพร ผาจันทร์^๑

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
พระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทยและบุคคลสำคัญของโลก

^๑ นักอักษรศาสตร์ปฏิบัติการ สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร

เนื่องในวันดำรงราชานุภาพ วันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๖ เวียนมาบรรจบครบอีกวาระหนึ่ง ชาวไทยต่างน้อมรำลึกถึงพระกรุณาธิคุณของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ผู้ทรงเป็นปราชญ์แห่งแผ่นดินและเป็นผู้บุคคลสำคัญของโลก โดยเฉพาะพระอัจฉริยภาพทางด้านประวัติศาสตร์นั้น ทรงได้รับการยกย่องในฐานะ “พระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทย” ดังปรากฏงานพระนิพนธ์ที่พิมพ์เผยแพร่แล้วจำนวนกว่า ๑,๐๕๐ เรื่อง ที่ล้วนยังประโยชน์ต่อประวัติศาสตร์ไทยเป็นอย่างยิ่ง พระนิพนธ์สำคัญเรื่องหนึ่ง ซึ่งเป็นที่รู้จักและมีการศึกษาค้นคว้าอ้างอิงเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์การท่องเที่ยว

ของเมืองไทย ได้แก่เรื่อง “เที่ยวตามทางรถไฟ”

การตัดเส้นทางรถไฟเริ่มขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระองค์มีพระราชดำริให้สร้างทางรถไฟตั้งแต่กรุงเทพฯ ถึงนครราชสีมา ด้วยทรงเล็งเห็นถึงประโยชน์ในการคมนาคมของราษฎรเป็นสำคัญ จึงมีพระบรมราชโองการเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ ปรากฏความใน **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๗ แผ่นที่ ๕๑ วันที่ ๒๓ มีนาคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๐๙ หน้า ๕๑** เรื่อง “ประกาศสร้างรถไฟสยามแต่กรุงเทพฯ ถึงเมืองนครราชสีมา” ความตอนหนึ่งว่า

“...พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชหฤทัยรำพึงถึงเหตุการณ์ซึ่งจะทรงทะนุบำรุงกรุงสยามให้รุ่งเรืองเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้นไป ทรงพระราชดำริเห็นว่า การสร้างหนทางรถไฟเดินไปมาในระหว่างหัวเมืองไกล เปนเหตุให้เกิดความเจริญแก่บ้านเมือง ได้เป็นอย่างดีอันหนึ่งเพราะทางรถไฟ อาจจะชักย่นหนทางหัวเมือง ซึ่งตั้งอยู่ไกลไปมาถึงกันยากให้กลับเปนหัวเมืองใกล้ไปมาถึงกันได้โดยสะดวกเร็วพลัน การย้ายขนสินค้าไปมาซึ่งเป็นการลำบาก ก็สามารถจะย้ายขนไปมาถึงกันได้โดยง่าย ... เปนการเปิดโอกาสให้อาณาประชาราษฎร มีทางตั้งการทำการหากินกว้างขวางออกไป แลทำทรัพย์สมบัติกรุงสยามให้มากมียิ่งขึ้นด้วย ทั้งเปนคุณประโยชน์ในการบังคับบัญชาตรวจตราราชการ บำรุงรักษาพระราชอาณาเขตฯ ให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุขได้โดยสะดวก อาไศรยเหตุทั้งปวงนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระราชดำริห์พร้อมด้วยความคิดท่านเสนาบดี เห็นสมควรจะสร้างทางรถไฟตั้งแต่กรุงเทพฯ ถึงเมืองนครราชสีมา เปนสายแรก...”

ต่อมาในวันที่ ๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร (ต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) ไปทรงประกอบพระราชพิธีกระทำพระฤกษ์หลั่งน้ำบนเหนือแผ่นดินที่จะขุดสร้างทางรถไฟ

การสร้างทางรถไฟสายกรุงเทพฯ ถึงนครราชสีมาได้ดำเนินการเป็นระยะๆ โดยมีได้สร้างเสร็จตลอดสายในคราวเดียวกัน เส้นทางระยะแรกที่สร้างเสร็จและเปิดการเดินรถได้ ได้แก่ เส้นทางจากกรุงเทพฯ ถึงพระนครศรีอยุธยา รวมระยะทาง ๗๑ กิโลเมตร โดยในวันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ เสด็จฯ ไปทรงเปิดการเดินรถไฟหลวงสายแรกในสยาม และประทับรถไฟพระที่นั่งออกจากกรุงเทพฯ ไปยังพระนครศรีอยุธยาเป็นปฐมฤกษ์ ต่อจากนั้นในวันที่ ๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ จึงเปิดเส้นทางรถไฟให้ประชาชนได้สัญจรไปมา เส้นทางรถไฟสายกรุงเทพฯ – นครราชสีมา ก่อสร้างสำเร็จเสร็จสิ้นและเปิดการเดินรถตลอดเส้นทาง เมื่อวันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ ต่อจากนั้นจึงเริ่มมีการก่อสร้างทางรถไฟสายเหนือ ซึ่งดำเนินการก่อสร้างเป็นระยะๆ เช่นเดียวกับสายกรุงเทพฯ – นครราชสีมา โดยสร้างแยกจากสถานีบ้านภาชี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ขึ้นไปยังสถานีลพบุรี นครสวรรค์ พิจิตร พิษณุโลกและอุตรดิตถ์ ตามลำดับ เริ่มมีการเปิดใช้เส้นทางรถไฟกรุงเทพฯ ถึงสถานีบ้านดารา จังหวัดอุตรดิตถ์ เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๑

ในส่วนพระนิพนธ์ เรื่อง “เที่ยวตามทาง

รถไฟ” นั้น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ไว้เป็นตอนๆ รวม ๑๐ ตอน มีเนื้อหาเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับเมืองและสถานที่สำคัญที่เส้นทางรถไฟสายเหนือและสายตะวันออกเฉียงเหนือตัดผ่าน เส้นทางรถไฟสายเหนือ ได้แก่ บางปะอิน พระนครศรีอยุธยา พระพุทธบาท ลพบุรี นครสวรรค์ พิจิตร พิษณุโลก และอุตรดิตถ์ ส่วนเส้นทางรถไฟสายตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ เส้นทางที่แยกออกจากสายเหนือที่ชุมทางบ้านภาชีในเขตพระนครศรีอยุธยา ไปยังสระบุรี และสุดเส้นทางที่นครราชสีมา

อนึ่ง มีข้อสังเกตว่า เนื้อหาในแต่ละตอนของเรื่องเที่ยวตามทางรถไฟ นั้น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพมิได้ทรงระบุวันเดือนปีที่ทรงนิพนธ์ไว้ แต่หากพิจารณาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์อื่นๆ แล้ว สันนิษฐานว่า น่าจะทรงนิพนธ์หลัง พ.ศ. ๒๔๓๕ เนื่องจากเป็นปีที่กรมรถไฟเริ่มเปิดการเดินรถไฟหลวงสายแรกในสยาม ชื่อสายกรุงเทพฯ – นครราชสีมา ระยะแรก เส้นทางกรุงเทพฯ – พระนครศรีอยุธยา เมื่อวันที่ ๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ และนิพนธ์อีกหลายตอนถึงเมืองอุตรดิตถ์ ซึ่งเป็นสถานีปลายทางสายเหนือที่ทรงนิพนธ์ไว้

ส่วนเส้นทางรถไฟสายตะวันออกเฉียงเหนือ มี ๒ ตอน คือ เมืองสระบุรี และเมืองนครราชสีมา เนื้อหาของเมืองสระบุรีระบุให้เห็นว่า ทรงพระนิพนธ์ขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ และทรงมอบให้แก่กรมรถไฟจัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในครั้งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินโดยทางรถไฟสายตะวันออกเฉียงเหนือไปยังนครราชสีมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔

เที่ยวตามทางรถไฟ ฉบับรวมพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๘๔

มีข้อความปรากฏบนปกหลังหนังสือเรื่อง **โคราช**
จากน้าต่างรถไฟ ความว่า

รถไฟแผ่นดินสยาม ที่รูกในคราว
เสด็จพระราชดำเนินโดยทางรถไฟสาย
ตะวันออกเฉียงเหนือ ไปยังนครราชสีมา
พ.ศ.๒๔๖๔

นายพลเอก พระเจ้าน้อยยาเธอ
กรมขุนกำแพงเพชรอรรคโยธิน
ผู้บัญชาการ

ส่วนเมืองนครราชสีมา นั้น ยังไม่สามารถสรุปได้แน่ชัดถึงปีที่ทรงพระนิพนธ์ แต่น่าจะทรงพระนิพนธ์หลัง พ.ศ. ๒๔๔๓ ซึ่งเป็นปีที่เปิดเส้นทางเดินรถไฟตลอดสายกรุงเทพฯ - นครราชสีมา

พระนิพนธ์เรื่องเที่ยวตามทางรถไฟซึ่งมีเนื้อหารวม ๑๐ ตอนนั้น ไม่ได้มีเนื้อความที่เนื่องกัน เพราะไม่ได้ทรงพระนิพนธ์ในคราวกัน แต่ตอนจึงมีเอกลักษณ์เฉพาะ และมีเป็นอัตลักษณ์ที่น่าสนใจ ในเบื้องต้นได้พิมพ์เผยแพร่เรื่องราวความสำคัญของเมืองป็นตอนๆ คือ ๑ เมือง ต่อหนังสือ ๑ เล่ม ในเวลาต่อมา เริ่มมีการจัดพิมพ์รวมเล่มทั้งตอนเป็นครั้งแรก ในหนังสือที่ระลึกงานปณกิจศพ นางแพ สุขสุภาและนายสมนึก สุขสุภา เมื่อวันที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๔ นับจากนั้นได้มีการพิมพ์ซ้ำต่อมาอีกหลายครั้ง

คุณค่าและความสำคัญของหนังสือเรื่อง
“เที่ยวตามทางรถไฟ” ถือเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์

พระราชพิธีทรงเปิดทางรถไฟหลวง

ที่สำคัญยิ่ง เพราะสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายประวัติความเป็นมาหรือตำนานของเมืองแต่ละแห่ง รวมทั้งความสำคัญของเมือง และสถานที่สำคัญแต่ละเมืองไว้เป็นสังเขป โดยทรงใช้หลักฐานประวัติศาสตร์ ตลอดจนประสบการณ์ตรงของพระองค์เองที่ได้ทรงพบเห็นสถานที่จริงในโอกาสที่ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการเสด็จประพาสตามหัวเมืองต่างๆ รวมทั้งเมื่อครั้งที่พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยก็ได้เสด็จฯ ไปทรงตรวจราชการในมณฑลต่างๆ หลายแห่งด้วย

อย่างไรก็ตาม นอกจากผู้อ่านจะได้รับประโยชน์และความรู้ในทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในหนังสือ “เที่ยวตามทางรถไฟ” แล้ว สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ยังทรงให้ความรู้เกี่ยวกับสภาพภูมิศาสตร์ของแต่ละเมืองด้วย โดยทุกสถานี่ปลายทางรถไฟจะทรงระบุระยะทาง

เป็นหน่วยกิโลเมตรของที่ตั้งเมืองนั้น ๆ ว่าอยู่ห่างจากกรุงเทพฯ เป็นระยะทางกี่กิโลเมตร เช่น เมืองนครสวรรค์ ก็จะทรงพระนิพนธ์ว่า

“ ทางรถไฟสายเหนือไปจากกรุงเทพฯ
๒๕๑ กิโลเมตร ถึงสถานีปากน้ำโพ...”

เมืองสระบุรี ความตอนหนึ่งว่า

“ รถไฟแผ่นดินสายตะวันออกเฉียงเหนือ
แยกจากชุมทางบ้านภาชีในเขต
พระนครศรีอยุธยาไปทางสายตะวันออก
๒๓ กิโลเมตร ถึงตำบลปากเพรียวซึ่งตั้ง
ที่ว่าการจังหวัดสระบุรี เป็นระยะทางแต่
กรุงเทพฯ ๑๑๓ กิโลเมตร...”

ที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ผู้อ่านจะได้ทราบถึงเส้นทางการคมนาคมในสมัยโบราณก่อนมีทางรถไฟ กล่าวคือ ในช่วงก่อน พ.ศ. ๒๔๓๙

การเดินทางจากกรุงเทพไปยังหัวเมืองต่างๆ นั้นมีความยากลำบากเป็นอย่างยิ่ง ต้องใช้เรือเป็นพาหนะหลัก บ้างต้องใช้เกวียน โค ม้า หรือเดินเท้า ซึ่งอาจต้องใช้เวลานานเป็นวัน หรือจำต้องพักค้างแรมก่อนที่จะถึงจุดหมายปลายทาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเดินทางไปยังหัวเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทั้งนี้เพราะสภาพภูมิศาสตร์ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีพื้นที่เป็นหุบเขา และมีเส้นทางที่สลับซับซ้อน เป็นต้นว่า การเดินทางไปยังนครราชสีมา นั้น ต้องโดยสารทางเรือไปขึ้นบกที่สระบุรี แล้วเดินทางผ่านช่องดงพระยาไฟหรือดงพระยาเย็นเข้าไปกลางพื้นที่ ดังนั้นหัวเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือก่อนมีทางรถไฟ จึงเสมือนแยกตัวออกจากส่วนกลาง เพราะมีการติดต่อคมนาคมที่ยากลำบาก ราษฎรจำเป็นต้องดำรงชีวิตแลกเปลี่ยนสินค้าผ่านทางพ่อค้าคนกลาง ด้วยเหตุนี้การตัดเส้นทางรถไฟไปยังนครราชสีมา จึงเป็นการเปลี่ยนวิถีชีวิตของราษฎรในการติดต่อเปิดรับสิ่งใหม่ๆ จากภายนอก

นับจากแต่นั้นมา กรมรถไฟได้ขยายเส้นทางไปยังหัวเมืองเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือเป็นลำดับ ยังผลให้การคมนาคม การติดต่อสื่อสาร การแลกเปลี่ยนสินค้า หรือการไปมาหาสู่ระหว่างกันเป็นเรื่องที่สะดวกสบายมากขึ้น

กล่าวได้ว่า “เที่ยวตามทางรถไฟ” นับเป็นเอกสารสำคัญทางประวัติศาสตร์ การท่องเที่ยวเรื่องหนึ่ง ซึ่งเป็นผลมาจากพระดำริและพระอุปนิสัยที่โปรดการท่องเที่ยวและการค้นคว้าเรื่องราวต่างๆ ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทั้งนี้เพราะพระองค์ได้ทรงบันทึกสิ่งที่ทรงพบเห็นหรือเหตุการณ์ต่างๆ อันสะท้อนถึงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎร ในด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ตลอดจนวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณีของแต่ละท้องถิ่นไว้ในพระนิพนธ์ ด้วยเหตุนี้ พระนิพนธ์ “เที่ยวตามทางรถไฟ” จึงเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ที่ทรงคุณค่า และยังประโยชน์ในการค้นคว้าอ้างอิงแก่นักชนรุ่นหลังสืบมาจนถึงทุกวันนี้ ♦

บรรณานุกรม

- การรถไฟแห่งประเทศไทย. การรถไฟแห่งประเทศไทย พ.ศ. ๒๔๓๙-๒๕๑๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การรถไฟแห่งประเทศไทย, ๒๕๑๓.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. เที่ยวตามทางรถไฟ. พระนคร : โรงพิมพ์ออมสิน, ๒๔๘๔.
- เดิม วิชาญพจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๐.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. ๑๐๐ เอกสารสำคัญประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ศักดิ์โสภารพิมพ์, ๒๕๕๔.
- ราชกิจจานุเบกษา. “ประกาศสร้างรถไฟสยามแต่กรุงเทพฯ ถึงเมืองนครราชสีมา”. จาก http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2433/051/456_1.PDF. สืบค้น ๑๗ ธันวาคม ๒๕๕๖